

MEDVE Zoltán

Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku
Eszék, Horvátország
zmedve@ffos.hr

KÁNON, MINORITÁS, IRODALOM

Canon, minority, literature

Kanon, manjine, književnost

A minoritás fogalmát, akárcsak a kánonét, „multifokális” és relativizálható voltából adódóan lehetetlen egyértelműen meghatározni. Rendelkezőnk különféle kulcsszavakkal és ezek definícióival: az irodalmi kánon esetében mindenekelőtt a világirodalmi, a nemzeti és a privát kánonról, a minoritással kapcsolatban például a Közép-Európában kialakult földrajzi, geopolitikai, illetve etnikai, vallási és nyelvi minoritásról. Konszenzus ugyanakkor egyik fogalommal kapcsolatban sincsen, a határok mindkét esetben legtöbbször összemosódnak és átfedik egymást. A dolgozat középpontjában a kánon és a kisebbségi irodalom, illetve a fenti két fogalom lehetséges korrespondenciái állnak: a minoritás kortárs exjugoszláviai és magyar nyelvű irodalma, valamint a kanonizáció kapcsolatának vizsgálatára tesz kísérletet. *Kulcsszavak:* minoritás, kánon, kortárs magyar nyelvű kisebbségi irodalom, kortárs exjugoszláv irodalom

A kánon¹ mérték voltának pragmatikus példái legtisztábban az orvoslás, az építészet, a zene és az ikonfestészet területéről maradtak ránk. Avicenna *Kánonjának* (*Al-Qanun fi al-Tibb* [„Az orvostudomány kánonja”]) elméleti és gyakorlati jelentőségű megállapításai például általános érvényűnek tekintett

¹ A dolgozat három központi fogalma közül kettő – a kánon és a minoritás – eredetileg irodalmon kívüli jelentésben volt használatos. A kánon esetében az ógörög *kánon* jelentése a latin *cānōn* szóban is megmaradt: egyenes rúd, mérőpózna, zsinórmérték; szabály, példa, minta. A minoritás az ógörög *μίνω*-szógyökből: gyöngít, csonkít, fogy, kissé, kis ideig, kevesedik, rövid életű; a latin *parvus* középfokaként: kisebb, kicsiny, kevés, rövid, csekély jelentéseket hordoz. – A dolgozat kánonról szóló része alapjaiban a *Kontextusok és annotációk* című könyvem vonatkozó fejezetére támaszkodik.

tézisekből vezethetők le (l. Birtalan 1980). Az építészetben – elsősorban szakrális célokat szem előtt tartó jellegénél fogva – már a kezdetektől a kánon volt az építőmesterség és -művészet alfája és ómegája:

Az ókori kultúrákban a városokat és az épületeket szigorú kánon szerint emelték. A kánon szigorúsága a szakralitás intenzitásával állt egyenes arányban. Templomok, síremlékek, kegyhelyek arányait az isteni megfelelbbezzhetetlenség szerint alakították, de a kánon közterek, középületek és lakóházak építésekor is meghatározó volt (Mújdricza 2007, 30–31).

Építészeti kánonként Vitruvius kézikönyve (*De architectura*) számított évszázadokon keresztül normaőrzőnek. A mű recepciója már egyértelműen hordozza a későbbi kánonfogalom egyik legfőbb jellemzőjét, a dichotómiát: egy időben értelmezik megmásíthatatlan igazsággként és kétségbe vonják, elutasítják. A kánon mint módszer és törvény talán legerőteljesebben a zene területén konstans-preskriptív; Püthagorasz a harmónia szabályait foglalta matematikai alapokon nyugvó „kánonba”. Az ikonfestészetet az egyik legkötöttebb, statikus, preskriptív-kánonkövető művészeti formának tartják; a bizánci képzőművészet traktátusa, a *Herminia* (A festőművészet szabályzata) igen szigorú előírásokat tartalmaz. Az ikonfestészet idővel ugyanakkor a kánon keretein belül változott, de ezek a változások csak az árnyalatokra vonatkoztak, nem pedig a séma egészére. A kánon stabilizál, de az elemek variációja miatt teljesen különböző információt hordozó művek készültek. S ez az, ami az ikonfestészetben a kánon paradox voltát mutatja: a művészet önmagán belül haladta meg a kánont (vö. Bicskov 1988, 170–194).

Az írásos kultúrákban – ahol a fogalom a fizikai mértékegységek rögzített voltától eltérően egy folyamatosan megújuló diskurzus szakaszosan érvénybe lépő megegyezésein alapul – a kánon azon szent könyvek jegyzékét jelentette, amelyeket az egyház – szemben az apokrifekkel – zsinórmértékként szentesített. A kánon, akárcsak az írásos kultúrák kollektív emlékezete, akkumulál, és nem rekonstruál. A kulturális emlékezetet vizsgáló könyvében Assmann arra a következtetésre jut, hogy a szövegek – s ez az újra nem olvasott, felül nem vizsgált, tehát megmerevedett kanonizált szövegek esetében hatványozottan érvényes – könnyen elveszthetik éles kontúrjaikat; minél inkább visszaszorulnak az archivált tartományba, annál inkább elmosódik a saját és az idegen közti határ (Assmann 1999, 96). Az irodalmi kánon teoretikusai szinte kivétel nélkül egyetértenek abban, hogy a kánon Janus-arcú. Már Arisztotelésztől kezdődően – akinek filozófiája évszázadokon keresztül maga volt a kánon – tényként ismerik el, hogy a kánonnak van természetes, öntörvényű és mesterséges, kialakított

vetülete: az arisztotelészi kánonfogalom szerint a kánon rugalmas, alakít, de ugyanakkor önmaga is alakul, a szabályokat a körülményekhez igazítja, és nem bízik a feltétlen igazságokban. Wolfgang Iser ezt a kettősséget még tovább finomítja: a kanonizálás során, írja, sokszor eltekintenek a szöveg tulajdonképpeni értelmétől, s ezt az értelmet, attól függően, hogy mit jelent egy adott közösség életében, egy jól meghatározható olvasat teszi kanonikussá. Ez tulajdonképpen „rámutat a kánon és az értelmezés között meggyökeresedett távolságra”: minden értelmezés során az értelmezendő és a lefordított regiszter – a kánon szövegének érvényesítési szempontjai: az aktuális, körülményekhez alkalmazkodó értelmezés, a kanonikus szövegeknek a közösség életére érvényes lefordítása – között egyfajta meghatározhatatlan, a kánont, az olvasatot és a regisztert magában foglaló határsáv keletkezik² (Iser 2004, 27–51).

A kánon internális összetevői magukból a szövegekből és a hozzájuk kapcsolódó kommentárokból állnak, amelyek általában erkölcsi és/vagy esztétikai értékítéleteken alapulnak, s így sokszor a szövegek helyi értékeire is utalnak. Összetevői alapvetően két – egymáshoz szorosan kapcsolódó, egymást kiegészítő, ugyanakkor egymás ellen is dolgozó – részre bomlanak. Az értékek megfogalmazásakor az internális összetevők kommentár szegmentuma óhatatlanul leválik a magot adó szövegekről, s ahhoz képest „külső-belsővé” változik, és különböző, a szövegekhez kívülről közelítő kérdéseket is feltesz.

A kultúra sokfélesége „»kitapinthatóbb« [...] olyan esetekben, amikor az adott társadalom két- vagy többnyelvű [...]. Az irodalom területén például ez olyan helyzetekben mutatkozik meg, mikor a közösség két (vagy több) irodalmi rendszer birtokosa, mondhatni két »irodalma« van” (Even-Zohar 1995, 437). Ilyen kultúrával és irodalommal vagy a történelmileg kialakult tényleges (például Svájc, Belgium), vagy az 1990-es évekig az oktrojáltan föderációs államalakulatokban találkozhatunk (szovjet, csehszlovák, jugoszláv irodalom); a kultúra és az irodalom többféleségére egyazon határok közt ma talán legjobb példa a még szintén föderációs alapon funkcionáló Bosznia-Hercegovina.

„[A] nemzetállamok létrejövetele az irodalmat s bizonyos mértékig általában a művészeteket általában a nemzetjellel, valamely (elképzelt) közösségnek, sőt az állam önállóságának megtestesülésévé alakította” (Szegedy-Maszák 2008a, 128). „A sokrétegű nyelv – írja máshol – a nemzetnek megteremtője,

² Kiváló példája ennek többek közt Tolnai Ottó szinte minden írása, Fenyvesi Ottó *Halott vajdaságiakat olvasva* című, „versek, átköltések, másolatok” alcímű revalorizáló és revitalizáló kötetei, Neven Ušumović több, a magyar nyelvet a horvát szövegbe az idegenség megtartásával bevonó novellája, illetve Ladányi István *Sikerre vigye (Alan Ford)* című, *Az idegen nyelvű versekből* megjelölésű, a fordítást is tematizáló „hibrid” nyelvezetű verse.

az irodalom pedig a nemzet önértelmezése”³ (Szegedy-Maszák 2008b, 12). A kisebbségi irodalom–magyarországi irodalom kettős mércével ítélése az 1990-es évektől ugyan szinte teljesen eltűnt, ám napjainkban a politika hatására Magyarországon megfigyelhetők kísérletek ennek ismételt életre keltésére:⁴ „[l]ehetséges, különböző korszakok alkotásai nem egészen ugyanannak a feltételeknek alapján emelkednek kánoni rangra” (Szegedy-Maszák 2008a, 124). Ezt „objektívizálandó” már Babits a *Magyar irodalom* című tanulmányában a magunkra kívülről tekintést szorgalmazza, s még a 20. század végén is ezt tartja a kanonizációs folyamat egyik legfontosabb tényezőnek Határ Győző *A nemzeti hamistudat* című írásában (Határ 1988).

A kánonok [...] [n]élkülözhetetlenek az oktatásban, de rombolják a kultúrát, amennyiben kisajátíthatók. A múlt számos példát szolgáltatott arra, hogy [...] [a] hatalom határozta meg a hitelesség szempontjait. Semmi alapot nem látok annak föltételezésére, hogy a jövőben más lesz a helyzet. Még a szabadelvű demokráciára jellemző piacgazdálkodás is elnyomhatja a kisebbség véleményét. Az intézmények a közvélemény rémuralmát is hajlamosak előidézni. Csak azokat a könyveket olvashatom el, amelyeket szentesített valamilyen tekintély. A kánon lényegéből fakad, hogy korlátozza a hozzáférhetőséget. A befogadó ki van szolgáltatva annak, hogy művészeknek nem mondható szempontok szerint kiválogatott anyag kerül eléje (Szegedy-Maszák 2008c, 195).

Az irodalmi kánonformálódásnak az internálissal egy időben az externális szervezőelveket is figyelembe kell vennie, amelyek elsősorban a kánonalkotó elemek külső tényezőit – fordítás, nyelvismeret, értelmezések, értelmező közösségek, sillabuszok, kiadás, terjesztés, hozzáférhetőség, promóció stb. – jelentik. A modern (a 20. század második felétől számított) kánonnak a régebbitől való eltérését szinte minden elmélet másban véli felfedezni, ugyanakkor abban konszenzus van az elméletírók között, hogy a modern kánon – ha ezzel éppen nem kánon volta kerül veszélybe – fellazul. Szétíródik, elemeire esik szét, s külső – irodalmon, de sokszor még a kultúrán is kívül eső – tényezők meghatározó befolyása alá kerül. Stanley Fish szerint manapság a kánont leginkább a mindenkori szakmai gyakorlat fogja egybe (l. Fish 1992, 229).

³ Ennél tovább megy Határ Győző, amikor arról ír, hogy a „mi” jelentésébe csak a magyar nyelvben foglaltatik benne a náció is (l. Határ 1988, 409).

⁴ A kanonizáció kérdése mindig nagymértékben függ az irodalmon kívüli tényezőktől, Határ az említett írásában a kelet-európai politikát és a nyugat-európai üzleti érdekeket, valamint a két térség eltérő elváráshorizontjait emeli ki (l. Határ 1988, 410; 417).

A kánonalkotó külső erőkhöz tartoznak a maguknak egyre határozottabban helyet követelő tradíciók, interpretációk, intézmények, közösségek, különböző autoritások, s végső soron – mint egy soha véget nem érő hierarchikus lánc – a kanonikus interpretáció kánonja is (vö. Kálmán C. 2001, 95–106).⁵ Az újkori kánon alapvető jellemzőjeként – elsősorban a szoros értelemben vett irodalom kívüli tényezőknek, tudományágaknak (filozófia, nyelvészet, pszichológia, pszichoanalitika) és elméleteknek a kánonformálásba való beszüremkedése, sőt, sokszor dominanciája miatt szinte kivétel nélkül minden teoretikus munka a kánon ketté- vagy többfelé válását, Janus-arcúságának, dichotómiájának, ambivalenciájának megerősödését emeli ki. Jan Assmann például úgy tartja, hogy az újkori kánon paradoxona leginkább abban kereshető, hogy egyszerre öntörvényű hajtóerő és ugyanakkor az egységes tájékozódás motorja is (l. Assmann 1999, 117); Foucault szerint – aki maga is ambivalens módon viszonyult a kánon kérdéséhez – a kánonnak két fajtája van: az egyik a nyilvános, az autorizált transzhistorikus remekművek listája, amely egyre inkább a háttérbe szorul; a másik a titkos, privilegizált és nagyra értékelt szerzők „privátkánonja”, akikkel párbeszédet folytatunk, s ez utóbbi az, amely maradandónak tűnik. Ez az álláspont a sklovszkiji periféria–centrum kérdésre emlékeztet: Jan Gorak meg is jegyzi, hogy Foucault elmélete a demisztifikáló materialisták új hullámára vár, akik majd a perifériát a centrumba állítják (l. Gorak 1991, 245). Mivel az irodalmak hatással vannak egymásra, a periféria irodalma akkor kerül be a centrumba, amikor a centrum gyengülni kezd.⁶ Részben egybeesik ezzel Kulcsár Szabó elmélete, amely szerint a kánonokat az irodalom önmeg-

⁵ Rohonyi Zoltán az elképzelhetően tisztavirág-életű, de legalábbis változékony tényezőkkel kapcsolatban felteszi a kérdést, miszerint nem volna-e érdemes ezeket – a hosszú távú kánon és a pragmatikus metron alapján – leválasztani a kánon klasszikus fogalmáról: „Érdemes lenne eltöprengeni azon, vajon mai, mindent egybeeméső szóhasználatunk nem tudná-e felújítani a Metron egykori, elkülönített jelentését – az arisztotelészi *rugalmas kánonnal* szembeesítve” (Rohonyi 2000, 11).

⁶ A regionalizussal foglalkozó Éger György idézi a marxista ökonomiai szemléletű – s esetünkre is érvényesnek tekinthető – funkcionális elgondolást a periféria és a centrum közti viszonyról. „Egymásrautaltságuk nyilvánvaló: a perifériának csak a centrum segítségével van esélye a gyorsabb fejlődésre [...], a centrum pedig csak a periféria révén [...] képes megújítani dinamizmusát.” Ugyanitt idéz Bourdieu *Identitás és reprezentáció* című tanulmányából, amely a depriváció fogalmát helyezi kulcspozícióba, s amely, a magyar irodalomtudományban pontosan ezzel ellenkező előjellel nagyjából az 1990-es évektől háttérbe szoruló kettős mércéig szintén érvényes esetünkre is: „a régió nem követelhetné létét, ha már nem létezne mint megbélyegzett tér, mint »provincia«, melyet a »központtól« való gazdasági és társadalmi távolsága definiál” (Éger 2000, 38–39). A provincia vagy periféria általában konkrét és elvont értelemben is határhelyzetben van, s ebben az esetben – legalábbis Közép-Európában – nagyon erőteljesen csatlakozik a fogalomhoz az etnicitás és a kisebbség kérdése is.

újuló folyamata létesíti, mivel egy kánon létrejöttének pillanatában érvényüket veszítik (vö. Szegedy-Maszák 2008a, 126). A kánon dichotómiájához tartozik az is, hogy – nem lévén temporális emlékezete – a szövegeket, s elsősorban a nemzeti kánon szövegeit, megfosztja ideológiai ártatlanságuktól.⁷

Kálmán C. György a nyelv, a langue és a kánon lehetséges párhuzamosságával kapcsolatban – „az egységes és örök életű kánon feltételezése illuzórikus [...] a *langue*-értelemben vett kánon, csakúgy, mint a nyelv, több van...” – kérdéseket tesz fel: „Minden nyelv külön »irodalmi kompetenciát« tételez föl? Ha igen, beletartozik-e ebbe a kánon ismerete? Annyi kánon, ahány nyelv?” stb. (Kálmán C. 1998a, 107). *A kis népek kánonjainak vizsgálata* című tanulmányában két nagy kánontípust különböztet meg: az egyiket a „kánon mint szöveg”, a másikat a „kánon mint nyelv” elnevezéssel jelöli. Az első lényegében pozitívista módon kizár mindent, ami a tárgyterületén kívül helyezkedik el; a második az irodalom nyelvi természetét emeli ki, s feltételezi, hogy van olyan, amit „irodalmi kompetenciának” nevezhetünk, s ez esetben a kánon – amennyiben ez a kompetencia megfeleltethető a nyelvi langue-nak – az irodalmi langue része (Kálmán C. 1998b, 253–254). A kánon első típusa magán a szövegen alapszik („a kánon mint szöveg”) és a Nagy Műveket tartalmazza, a másik a nyelven („a kánon mint nyelv”), és ebben valamiféle közös tudás ismerhető fel. A Nagy Művek úgy viselkednek, mint az irodalmi langue részei: létezik egy olyan nyelv, amelyben a Nagy Művek ennek a nyelvnek a szavai. Kálmán C. kiemeli, hogy a nemzeti irodalmak, különösen a kis nemzetek irodalmi, a jobb megértésük és tágasabb elhelyezésük lehetőségének érdekében a világirodalom, azaz a nagy nyelvek kánonjának kontextusában olvasandók, míg a „kánon mint szöveg” alapján az irodalmi alkotások saját jogukon válnak a kánon részévé (Kálmán C. 1998b). Az első esetben a kánon elemei – mint egy mozaikkockák adta teljes kép – egyfajta rendszert adnak, a másodikban a különállásuk lesz hangsúlyosabb, úgy viselkednek, mint egy mozaikkép kockái.

A kánont – de az irodalmat, nyelvet és kultúrát is, tehát mintegy a művelődéstudományt – Even-Zohar az orosz formalizmusból, elsősorban Sklovszkij „kanonizált–nem kanonizált” fogalompárjából kiindulva egy úgynevezett poliszisztémán belül helyezi el.⁸ A poliszisztéma-elmélet a klasszikus, szigorú

⁷ Kulcsár Szabó tanulmánya a fenti kettősségek mellett arra is utal, hogy genealogikusan kétfajta kánon létezik: az integratív-evolúciós (az élet és művészet összebékítése), amely inkább kialakult, valamint az alternatív, amelyet inkább kialakítanak (Kulcsár Szabó 2000, 287–302).

⁸ Sklovszkij szociokulturális különbség fogalmából kiindulva írja Even-Zohar, hogy a kanonizálás esetében nem „jó” vagy „rossz” művekről van szó, hanem bizonyos tulajdonságok bizonyos korokban bizonyos státuszok köré szerveződnek. Ezek egy bizonyos idő után unottá kopnak, ha nem kel bírokra vele a nem-kanonizált párja (l. Even-Zohar 1995, 440–441).

értelemben vett irodalomtudományon kívüli területekről indul ki: a szocio-szemantikus és a jelek által irányított jelenségeket (kultúra, nyelv, irodalom) rendszerként kezeli, s nem különálló elemek konglomerátumaként (Even-Zohar 1979). A kánon a poliszisztémán belül szövegek és modellek mentén határozódik meg.⁹ Even-Zohar szerint is kétféle kánonfogalom létezik: az egyik a szövegekre hivatkozik, a másik a modellekre. Az első esetben, amelyet statikus kanonicitásnak nevezhetünk, a szöveget mint kész terméket fogadjuk el, és ekként illesztjük be a szövegek azon szentesített sorába, amelyet az irodalom (kultúra) meg kíván őrizni. A második esetben, amelyet dinamikus kanonicitásnak nevezhetünk, egy irodalmi modell saját magát mint produktív princípiumot ágyazza be a rendszerbe. Ez a kanonizációs folyamat az, amely lényegében az egyes sikeresen beágyazott modellek legkiválóbb termékeit magában foglaló kánont generálja¹⁰ (Even-Zohar 1990, 20).

Even-Zohar elmélete már kétségkívül ahhoz a kánonelmélet-ívhez illeszkedik, amelyet nagyjából a múlt század hatvanas éveitől – John Guillory már címében is a kánon tág értelmezésére utaló tanulmányában (Cultural Canon) található elnevezés nyomán – mint „az elmélet kánonja” tarthatunk számon, s ami leegyszerűsítve annyit jelent, hogy az elmélet felfüggesztette az irodalmiság kizárólagos kategóriáját, s ezt azzal intézményesítette, hogy sillabuszába nem irodalmi műveket vont be (l. Guillory 2001, 241–242). A kánon kérdése abban a pillanatban teoretikus problémává vált a múlt század hetvenes éveinek elején – ahogy Vladimir Biti is kiemeli irodalmi és művelődéstudományi fogalomtárában (Biti 2000, 246–247) –, mihelyt a különféle oktatási intézmények azzal a követeléssel léptek fel, hogy az addigi kánonokat saját, új kánonukkal váltsák fel. Ezek az iskolák immár nyíltan alternatív kánonokban gondolkodtak, kifejezésre juttatták saját történelmi, civilizációs, kulturális, osztály- és nemi specifikusságaikat – s ezzel önmaguk mondtak le a kánon addig többé-kevésbé meglévő egyeduralmi ambíciójáról: a kánon, amely bizonyos értékek és világok mellett érvelt, most kénytelen más értékek és más világok létének elismerésére.

A kánont döntően a frankfurti iskola és elsősorban Adorno esztétikaszemléletének alapján tárgyaló Brian McCrea érzékletes példákkal szolgál a kanonizáció típusaira, mechanizmusára és okaira. Az első típus a „kánon mint megfelleb-

⁹ Kálmán C. terminológiájával: szó- vagy szabály-természetüként.

¹⁰ „[A]z íróknak is valójában az számít, hogy szövegeiket [...] egy adott modell sikeres aktualizációjaként fogadják el, amelyet majd követni fognak. Borzalmas csalódásként érintene az írókat, ha konkrét műveiket elfogadnák, bár irodalmi mintáikat elvetnék. Ez az ő szempontjukból azt jelentené, hogy irodalmi produktivitásuknak vége” (Even-Zohar 1995, 444).

bezhetetlen hatalom”: Harriet Beecher-Stowe regénye, a *Tamás bátya kunyhója* nem került be az amerikai kánonba, aminek oka nem a könyv esztétikai értékében (vagy értéktelenségében), nem is a „szentimentalitásában” rejlik, hanem abban, hogy megjelenésekor kirívóan szűk, erős és megingathatatlan volt az amerikai kánon. A másik példa Stanley Fish teóriáját igazolja az értelmező közösségek erős kánonalkotó tevékenységével kapcsolatban: a *Moby Dick* akkor került be az amerikai kánonba, amikor egyre gyakrabban jelentek meg a regényről szóló monográfiák. A harmadik példa a recepcióesztétikával kapcsolatos: a *Huckleberry Finn* azért találta meg helyét az amerikai kánonban, mert alapvetően ambivalens mű: a „ki beszél” kérdését mindvégig nyitva hagyja, s így lehetetlenné teszi a viszonylagosan végső megértést és konszenzust (l. McCrea 1990, 139–143). A *Huckleberry Finn* és vele együtt a *Moby Dick* is a nézőpontok alapvető problémáját veti fel, amely egyre összetettebb kérdésekhez vezet.

A modern kánont – kapcsolódva a társadalmi meghatározottság kérdéséhez – lényegi jellemzők különböztetik meg a klasszikus (ókori és középkori) kánontól, amelyeket E. Dean Kolbas – Harold Bloom elhíresült individuális kánon-elméletével szemben¹¹ – a társadalom oldaláról közelítve a következőkben foglal össze: az anyagi és társadalmi körülmények megváltozásával megváltozott maga az irodalom intézménye is, egyre fontosabb szerepet kap a kiadás, terjesztés, a visszaigazoló recepció; a nemzetállamok megjelenésével és a nemzeti, kulturális identitás erősödésével együtt megjelennek a nemzeti kánonok; a szekuláris irodalom tanulmányozásával együtt nő az iskolák, egyetemek szerepe (l. Kolbas 2001, 17).

A kánonformálás társadalmi meghatározottságának tekintetében John Guillory szinte kizárólag a curriculumok és sillabuszok felől közelíti meg a modern kánonalakítás kérdését. Guillory hipotézise az, hogy a kánonformálásnak nevezett probléma legérthetőbbé a kulturális tőke konstituálásának és disztribúciójának – azaz az irodalmi „termék” és az „irodalomfogyasztás” eszközeihez való hozzáférés problémájának – vonatkozásában válik. A kulturális értékeket a kanonikus szövegek hordozzák, a szövegek közüli választás egyúttal értékek közüli választást is jelent. Irodalmi alkotások mindaddig nem lehetnek kanonikusokká, ameddig a többség nem úgy gondolja, hogy azok a

¹¹ Szegedy-Maszák szerint Babits európai irodalomtörténetét és Bloom *The Western Canon* című könyvét ugyanaz az önellentmondás jellemzi: „a nemzeti irodalom felől közelít a többi kultúrához, s ugyanakkor kívülről próbál tekinteni saját nyelvének az örökségére” (Szegedy-Maszák 1998, 194).

domináns társadalmi csoport hegemónikus vagy ideologikus értékeit támogatják. „Az értékelés aktusát a kánonformálás mint szükséges, de nem elegendő feltételt vélelmezi” (Guillory 2001, 269).

A kánonelméletek – és a kánonformálás gyakorlata – az idők során újabb szempontokkal gyarapszik: az értelmező közösségek mellett helyet követel magának a posztkolonializmus, a feminizmus, a politika, az antropológia, a „Gender Studies”; a kánonba kerülés igényével lépnek fel a homoszexuálisok, a leszbikusok és az „idegenek”; a kánonalkotás folyamatában egyre nagyobb teret kapnak a mindenkor aktuális elméletek.

*

A minoritás köznyelvi megfelelőjét Magyarországon az 1920-as évekig általában az etnikai és/vagy vallási kisebbségek jelölésére használták, majd a történelem intervenciójának következtében Trianon után elsősorban az anyaországtól elszakított területek magyar lakosságának elnevezésére alkalmazzák.¹² Az 1989-es politikai paradigmaváltás utáni időszakot vizsgálva a kisebbségek kérdése egyre bonyolultabbá vált: a 2000-es adatok szerint Európában az államok száma tizenkilencel, a határok hossza pedig 14 200 km-rel nőtt (l. Éger 2000, 9) – s a folyamat valószínűleg még nem lezárt. Tehát, ha csak a határ menti régiókat¹³ és Bourdieu, valamint a finn földrajztudós Anssi Paasi a téma legátgondoltabb írásainak tartott tanulmányait vesszük alapul, amelyek szerint

¹² Erről és a korszak kisebbségi kánonalkotásáról részletesebben l. Végh Balázs *Kánonalkotás a húszas évek kisebbségi irodalmaiban* című áttekintését. Ebben az erdélyi irodalommal kapcsolatban Babits általános érvényű gondolatát idézi: „A kisebbség mint önréték téves nézete még napjainkban is hat egyes irodalmi kánonokban, holott Babits már évtizedekkel ezelőtt megpróbálta kirekeszteni az irodalmi értékrendszerből [...]. »S minthogy ebben az összetartásban nem az irodalmi érték, hanem az erdélyiség a döntő tényező, a kritika könnyen támadásnak minősül.« A felvidéki irodalommal kapcsolatban Fábry Zoltán erkölcsi színezetű kijelentését emeli ki: „»A jövőért való felelősséget a perifériák hordozzák«”, míg a legpesszimistább vélemény a vajdasági irodalommal kapcsolatban fogalmazódik meg abban az időben: a kanonikusság irodalmon kívüli aspektusainak érvényesülése miatt „Szteleky Kornél [...] éppen ezeknek az aspektusoknak a hiányát panaszolja el, mert valójában miattuk késik a vajdasági magyar irodalom kanonizálása: »Ezek után talán feltehetem a kérdést: legyen-e vajdasági irodalom?«” (Végh 1998, 192–195).

¹³ A régió helyett a 19. században a provincia fogalmát használták Nyugat-Európában (l. Éger 2000, 32). A fogalom Közép-Európában máig is használatos, különösen a 20. század második felében: elég talán az 1969-ben megjelent s elsősorban a szerb nyelvterületen és így a vajdasági magyarok közt is kultikussá vált, magyarrá *A vidék filozófiája* címmel lefordított Radomir Konstantinović munkájára gondolnunk, amelynek eredeti címe: *Filozofija palanke*. A „palanka” szóban a „provinciához” hasonlóan erős a pejoratív konnotáció.

az identitás fogalma kapcsolódik legszorosabban a régióéhoz (l. Éger–Langer 2001, 19), az identitáshalmazok átstrukturálódtak és területi eloszlásuk eddig nem látott mértékben megváltozott.¹⁴ Amennyiben egyre kisebb átmérőjű, egymásba ágyazódó körökként képzeljük el az irodalom szerkezetét a minoritás irodalmától kezdve a világirodalomig¹⁵, a dolgozat témájával mutatott párhuzama miatt talán nem hiábavaló röviden áttekinteni az úgynevezett Közép-Európa-diskurzusokat. A Közép-Európa-jelenség kissé homályos, közös nevezőre nemigen hozható tartalma nem sokat változott a Monarchia mint etalon¹⁶, illetve Jugoszlávia mint későbbi és Bosznia-Hercegovina mint lehetséges mai modell óta.¹⁷ Konszenzus szinte csak abban van, hogy földrajzi (és imaginárius) határai állandóan változnak; a terület rengeteg centrum, periféria, vallás, nemzet, politikai álláspont és világnézet summája. Konrád György szerint a közép-európaiságot nem az állampolgárság határozza meg, hanem a világnézet (Konrád 2005, 51–52; 69); Vlado Gotovac úgy tartja, hogy Közép-Európa individuumaiban keresztül koherens, határait az egyének sorsai jelölik ki (Gotovac 1989, 784). Yrjö-Paavo Häyrynen – Leif Salaménra hivatkozva ennél kicsit tovább menve – úgy fogalmaz, hogy sokszor az „ők-mi” dichotómia, az elkü-

¹⁴ Ez a magyar minoritásra csak kisebb mértékben érvényes, van, hogy csak a „befogadó ország” elnevezése változik meg. A volt Csehszlovákia helyett most Szlovákiában, Jugoszlávia helyett pedig Szlovéniában, Horvátországban és a szerbiai Vajdaságban található magyar kisebbség. Az exjugoszláv államok esetében nem csak az elnevezés változott, nyilvánvalóan az egyes országok önidentifikációs folyamatai is hatással vannak az ott élő kisebbségre – s itt nem a magyar kisebbségről van csupán szó, hanem a horvát, szerb, bosnyák (boszniai) nemzetiségekről is.

¹⁵ Peter Zajac a jelenség rizóma- vagy hálózatszerűségét emeli ki: „Barabási Albert László kutatócsoportja megállapította, hogy a természetben előforduló komplex hálózatok [...] hatvány-szerűen rendeződnek el. Alapvető sajátosságuk a kis események sokasága, és egyszersmind a nagy események kisebb száma. (Ezzel kapcsolatban l. fentebb: Kálmán C. „Nagy Művek” és a kánon elméletét. – MZ) Ez tette lehetővé a komplex hálózatok kialakulását, amelyek dinamikus összjáték révén, csomópontról csomópontra, szálról szárlra kapcsolódnak össze. [...] Ezeket a kapcsolódásokat nagyszámú kis esemény alakítja ki, azon alapulnak, hogy a lehető legkevesebb kapcsolat jön létre az egyes szövegek között. Ugyanakkor kisebb számban nagy események is részt vesznek e kapcsolódásokban: az irodalmi szövegeket bekötik a komplex hálózatokba, mint amilyen a nemzeti, a közép-európai, az európai vagy a világirodalom” (Zajac 2019, 158–159).

¹⁶ A távolról kulturálisan szinte egységesnek mondható Monarchia, amelyben a horvát Krleža mindenekelőtt az identitásvesztést látta (pl. Glembay-írások), míg az osztrák Doderer az egységes, de legalábbis nagyon hasonló identitás meglétét (*A slunji vizesés*) üdvözölte.

¹⁷ A két diskurzust – Kundera magyarul *A megrabolt Nyugat avagy Közép-Európa tragédiája* címmel megjelent szövegétől (Kundera 1984) számítva a másodikikat – a jelen írás szempontjából nem érdemes különválasztani.

lönítés/elkülönülés mentális (és esetenként az ezzel egybeeső fizikai) határai „az egyes emberek fejében léteznek”¹⁸ (Häyrynen 2001, 94). Közép-Európa és Nyugat-Európa mentális különállásának történelmi távlatokból egyik legátfogóbb nézetére Ricoeur hivatkozik: míg Nyugat-Európára leginkább a felejtés túlsúlya jellemző, Közép-Európa szüntelenül magával hordozza a történelmének terhét, az emlékezés itt soha nem halványul el (Ricoeur 1999, 51). Valószínűleg ez az egyik oka annak, hogy a térség országai szinte folyamatosan defenzióban voltak-vannak; valami, illetve valaki(k) ellenében definiálják magukat. Ennek mostani magyarországi példája, ahogy a hatalom folytonosan (politikai) ellenségképeket épít ki még az irodalom területén is, vagy a független államiságú Horvátországban zajló identitáskonstituáló és -konstruáló (nyelvi) kroatizáció, ami az irodalom megítélésére is – lévén eszköze a nyelv – hatással van, különösen, ha a kroatizáció folyamata politikummal vegyül.¹⁹ A defenzió és a kontra-önmeghatározás a kisebbség esetében – a köztes helyzeten (Közép-Európa) belül is köztes helyzetükből adódóan – legtöbbször részleges és szakaszos.

A régiók és a kisebbségek kulturális szerepéről a javarészt irodalmon kívüli szempontokat érvényesítő szociológiai, etnográfiai és kisebbségkutatási elméletek túlnyomó többsége pozitíven szól. Mivel a kisebbségek kulturális keveredést idéz(het)nek elő, „bizonyos mértékű nemzetköziséget visznek” a társadalomba (Gasparini 2001, 121).²⁰ Egy kulturális régiót „gyenge (valószínűleg a történelmi távlatokat alapul vevő – MZ) értelemben a szokások és hagyományok, erős (valószínűleg a mindenkori aktuális helyzetet alapul vevő – MZ) értelemben a nyelv és az irodalom határoznak meg” (Peterson 2001, 58). Ugyanis „a nyelv jelzi (leginkább – MZ) a hovatartozást és a társadalmi pozíciót is: amint azt

¹⁸ A földrajzilag kijelölt határok változása az ott élők „feje fölött” megy végbe, így ez tőlük mint individuumoktól független.

¹⁹ A defenzió és az önmeghatározás módjáról így ír Peter Zajac *A nemzeti és a közép-európai irodalom mint a kulturális emlékezet része* című írásában: „a nagy európai kultúrákkal szemben a kis közép-európai kultúrák az exkluzivitásukkal védekeztek, a hozzájuk hasonlóan kicsi vagy még kisebb közép-európai kultúrákkal szemben pedig azzal, hogy alacsonyabb rendűnek tekintették és kirekesztették őket” (Zajac 2019, 152). A magyarországi horvát irodalomról szólva Virág Zoltán belső – a Zajac-féle kettősséghez hasonló – kérdésre hívja fel a figyelmünket: „[a] kisebbséginek nevezett irodalmak sokszor egymáshoz nagyon hasonló módon szembesülnek és küszködnek a prezentáció vagy éppen az elkülönülés problémájával. [...] A teljes beolvadás és a tökéletes elkülönülés lehetőségeivel foglalkozva természetesen lehet szembesülni az önmaga(m) és a Másik sokarcúságával” (Virág 2010, 133–134).

²⁰ „Transzlokális szempontból (ami esetünkben a közép-európaiat jelenti) alapvető a politerritorialitás, ami azt jelenti, hogy egymással interferáló különféle irodalmi konfigurációkat alkotó topográfiai terek jönnek létre” (Zajac 2019, 155).

Bourdieu megjegyzi, [...] a nyelv sokkal inkább társadalmi eszköz, az a közeg, amelyben az egyén megszerzi és megvédi pozícióit a társadalomban, mint az »információcsere« eszköze” (Häyrynen 2001, 97).

Franz Kafka alakján és írásain keresztül Gilles Deleuze és Félix Guattari a *Mi a kisebbségi irodalom?* című tanulmánya valószínűleg a szakterület legszélesebb körben ismert írása, amelyben a kisebbségi irodalom kiinduló definíciója jelen dolgozat esetében csak a kisebbségi irodalom szinte elenyésző hányadára érvényes: „[a] kisebbségi irodalom (littérature mineure) nem egy kisebbségi nyelv irodalma, hanem olyan irodalom, amelyet a kisebbség a többség nyelvén ír” (Deleuze–Guattari 2009, 33). A kisebbségi irodalom három jellemzőjét – a nyelvi deterritorializáltságot, az írásokat meghatározó politikumot és a minden szöveg kollektív értéket képviselő jellegét – a tanulmányban a nyelv kiemelt szerepének megfelelően szinte mindvégig a nyelv és nyelvhasználat kérdésével összefüggésben tárgyalják.²¹ A példaként felhozott Kafkán kívül ide tartoznak azok az írók, akik emigrációjukban a választott ország nyelvén írtak, illetve írnak. A világirodalomban legismertebb közülük a kezdetben oroszul, majd angolul író Vladimir Nabokov, az angolul író lengyel Joseph Conrad és az ír, angolul és franciául publikáló Samuel Beckett. A kortárs irodalomból közéjük tartozik az exjugoszláv vagy exjugoszláv származású írók egy része is, akiknek többsége németül publikál: a boszniai Saša Stanišić, a horvát Alida Bremer, Nicol Ljubić és Marica Bodrožić, a szerbiai magyar Melinda Nadj Abonji stb.²² Stanišić eddigi utolsó regényében (*Herkunft/Porijeklo* [„Származás/Eredet”]), amelynek kerettörténete – akárcsak Bremer *Olivas Gartenjének* (*Olivino nasljedje* [„Olajfaliget-örökség”]) vagy Nadj Abonji *Tauben fliegen*

²¹ Ami a kisebbségi irodalmak a „bennük minden politika”-jellegét (Deleuze – Guattari 2009, 34) illeti: Mirko Kovač, Miljenko Jergović és Bora Ćosić esetében például az országváltás volt politikai indíttatású, írásaikban a politika nem jelenik meg hangsúlyosan. Kovač utolsó művében, a *Vrijeme koje se udaljava* (A távolodó idő) című regénymemoárjában a tematikából adódóan kicsit több olvasható a politikáról; a kirívóan termékeny Jergović a magyarul is olvasható *Buick Riviera* című regényében tematizálja talán leginkább az aktuálpolitikát, a *Dvori od oraha* (magyarul: *Diófaházikók*) és a szintén magyarul is megjelent *Gloria in excelsis* és *Ruta Tannenbaum* címűekben pedig a már történelemmé lett politikáról van szó. Azt, hogy a kisebbségi irodalomban „minden kollektív értéket kap” (Deleuze – Guattari 2009, 35), Dubravka Ugrešić megosztó írásainak (például a *Kultura laži* [„A hazugság kultúrája”] című esszékötete, a *Muzej bezuvjetne predaje* [A feltétel nélküli megadás múzeuma], a *Ministarstvo boli* [A fájdalom minisztériuma] és tevékenységének (*Leksikon Yu-mitologije* – „A Yu-mitológia lexikona”) horvátországi túlnyomórészt elutasító recepciója cáfolja.

²² Ez utóbbi témáról bővebben és alaposabban Thomka Beáta *Regénytapszlatat* című tanulmánykötetében olvasható.

auf (*Galambok röppenek föl*) című regényének – a hazalátogatás²³ a jelen írás önmagában „multifokalitást” és relativitást hordozó témájára is érvényesen a következőképpen gondolkodik az identitásról, hazáról, származásról:

Tehát ismét a származás, mint mindig, gondoltam, és magyarázni kezdtem: bonyolult kérdés! Mindenekelőtt azt kellene tisztázni, hogy mit jelent a *honnan*. Annak a hegynek a földrajzi fekvését, ahol a szülőszoba volt? Az országhatárt, ahol az utolsó szülési fájdalom jelentkezett? A szülők felmenőit? A géneket, elődöket, a dialektusokat? A származás egy konstrukció, bárhogy is nézzük! Egyfajta kosztüm, amelyet rád adnak, s örökké hordani fogod. S mint ilyen: elátkozott! Vagy, egy kis szerencsével, olyan tőke, amely nem tükröz semmilyen tehetséget, ám előnyökhöz és privilégiumokhoz juttat. [...] A származás a nagymamám. Az édesanyám és a nagymamája. [...] A származás keserédes véletlenek sora, amelyek ide-oda vetnek. Valahová való tartozás, amelyhez soha semmivel nem járultál hozzá²⁴ (Stanišić 2020, 27–28; 56–57).

Logikailag – bár nyelvi szempontból némi bizonytalansággal – ehhez a körhöz sorolhatók azok a szintén exjugoszláv szerzők, akik „belső-külső” emigrációba vonultak vagy kényszerültek, s a volt Jugoszlávia egy másik tagállamában (jelen esetben Horvátországban) telepedtek le: a szerbiai Mirko Kovač és részben Bora Ćosić, valamint a boszniai Miljenko Jergović. Kovačot és Jergovićet a horvát irodalom korpuszához (is) tartozóknak tekintik. A szarajevói születésű Jergović – a boszniai nyelvhasználatra jellemző turcizmusokat hol kevésbé, hol túlságosan is megtartva – horvátul publikál, míg a Crna Gora-i születésű Mirko Kovač Rovinjban való letelepedése után is – Ivo Andrićhoz hasonlóan – leginkább a volt jugoszláv tagállamok (Crna Gora-i, hercegovinai, szerb és horvát) elsősorban ortográfiailag kroatizált kevert nyelvváltozatait használja.

²³ Az emlékezést többek közt Marica Bodrožić a *Tito ist tot / Tito je mrtav* [„Tito halott”], *Kirschholz und alte Gefühle / Stol od trešnjevine* [„Cseresznyefa asztal”], illetve Stanišić a *Wie der Soldat das Grammofon repariert / Kako vojnik popravlja gramofon* [*Hogy javítja a katona a gramofont*] című könyvekben tematizálják.

²⁴ „Znači ipak, porijeklo, kao uvijek, pomislio sam i počeo objašnjavati: kompleksno pitanje! Najprije bi trebalo razjasniti što *odakle* znači. Misli li se na geografski položaj brda na kojemu je bilo rođilište? Na državne granice u trenutku zadnjeg truda? Lozu roditelja? Gene, pretke, dijalekt? Porijeklo je konstrukt, kako god okreneš! Neki kostim koji ti navuku, i nosiš ga vječno. Kao takav, prokletstvo! Ili, uz malo sreće, kapital koji nije odraz nikakva talenta, ali daje ti prednost i privilegije [...] Porijeklo je nana. Moja majka, njegova baka [...]. Porijeklo su slatkogorke slučajnosti koje su nas nosile tamo i amo. Ono je pripadnost kojoj ničim nisi pridonio.” (A fordítás az enyém – M. Z.)

A kisebbségi irodalmakról szólva a szerzők a dichotómia (esetenként a trichotómia), a határhelyzet és a kultúráköziség fogalmait emelik ki a leggyakrabban. Nyilván ez alól a magyar nyelvű kisebbségi irodalom sem kivétel²⁵, alapvetően két kultúrához kötődik: a magyarhoz, illetve a művek keletkezésének helyéhez: közvetítő, határszerepet tölt be²⁶, az irodalom- és kultúráközíttség,

²⁵ Csak két példa arra, hogy mennyire képlékeny és bizonytalan az egyes kisebbségi irodalmakhoz tartozás kérdése, illetve milyen tágon értelmezhető a kisebbségi irodalom: már az 1928-as *Bazsalikom* című modern szerb költők antológiája horvát költők verseinek fordítását is közli; Kontra Ferenc 2011-ben megjelent *Horvátország magyar irodalma* című összeállításában minden olyan szerzőt feltüntet, akinek születési helyénél fogva, munkájával kapcsolatban stb. bármilyen rövid ideig bármi köze is volt vagy van Horvátországhoz. De a kisebbségi irodalom felé való közeledésben is nagy a bizonytalanság: a 2021-es, Füzfa Balázs – Süth Gabriella – Sárközi Balázs szerkesztette „*Sejtjeimbe vackolódo föld*” – *Antológia a határainkon túli magyar irodalomról, nyelvről, kultúráról* című kötet a tanításmódszertani kérdésektől az oktatáspolitikán és a gyermekirodalomról szóló szövegen keresztül a kisebbségi és hazai szépirodalomig a legkülönbözőbb tematikájú és műfajú írásokat gyűjti egybe. Egyébként a horvátországi kortárs magyar irodalomról nagyjából ugyanaz mondható el még ma is, mint a múlt század hetvenes éveitől a szlovéniáiról. Ahogy Rudaš Jutka idézi Palkó Istvánt: „a muravidéki »irodalomszemlélet és -igény nincs benne sem a vajdasági, sem a magyarországi irodalom sodrában»” (Rudaš 2012, 161). A két ország mostani irodalma is nagyon hasonló attribútumokat mutat. A kortárs horvátországi magyar irodalomról sajnos nincsen átfogó képet adó elméleti írás, Rudaš Jutka megállapítása ugyanakkor érvényes erre a területre is: „költőink és egyszersmind a muravidéki [elsősorban baranyai, drávaszögi – M. Z.] ember megtalálta a hazáját, ami nem más, mint a Muravidék [elsősorban Baranya, Drávaszög – M. Z.], szűkebb értelemben Lendva és vidéke [elsősorban Eszék és vidéke – M. Z.]. [...] [I]rodalmunknak még mindig a széles értelemben vett kultúrfunkciója, egyéni és közösségi identitásteremtő szerepe az elsődleges” (Rudaš 2012, 168).

²⁶ Görömbei András szerint sajátos kettős kötődésről beszélünk, amelynek a sajátos vonása az, hogy idegen nyelvi és kulturális közegben kell a saját nemzetiségi és kulturális életüket kiteljesíteni. „A kettős kötődés és a sajátosság együtt azt jelenti, hogy a nemzetiségi magyar irodalmakat viszonylag önálló magyar irodalomnak kell tekintenünk” (Görömbei 2001, 10). Hasonló struktúrában gondolkodik a szlovéniai magyar irodalommal kapcsolatban Rudaš Jutka, aki a dichotómiát trichotómiára cseréli, s ezzel az egyedire koncentrál: az individuum identitását és egyéni tapasztalatát állítja a Görömbei-féle „sajátos” helyébe. Szerinte a kisebbségi kultúrák hármas kötődésűek: a szerzők élményvilága, a közösségi kultúra és a kultúráköziség jellemzi őket (Rudaš 2012, 169). A „sajátos”, illetve az „egyéni tapasztalat” ugyanakkor nem csak a kisebbségi irodalom jellemzője, ennek egyik legszemléletesebb megfogalmazása Devecseri Gábor *A haszfelmetszés előnyei* című művében található: „Mint minden szellemi, lelki összetartozás is a földön. Akár nemzeti, akár faji, akár úgy, hogy valaki zsidónak érzi magát, aki Romániában él, vagy románként érzi magát, aki zsidó, vagy mint a mi hazánkban magyar-nak tudja és érzi magát, és az csak egy tulajdonság, hogy közben zsidó is, de természetesen sokfelé tartozik az ember. Én a legszerencésebb vagyok. Mert egy labdarúgó-mérkőzésnél nem is tudom, kinek szurkoljak. Elsősorban a magyarnak bárkivel szemben. Másodsorban az európainak a nem-európaival szemben; azután a zsidónak, a származásomra való tekintettel, katolikusnak a vallásra való tekintettel, amelyben fölnövekedtem; és a reformátusnak is, mert református gimnáziumban nevelkedtem” (Devecseri 1974, 321).

illetve a nyitottság hordozója.²⁷ Pomogáts Béla – elsősorban az erdélyi magyar irodalomról szólva, de általánosságban is érvényesíthetően – két kötődéspárban látja a kisebbségi irodalom alapvető meghatározóit: irodalmi regionalizmus–egyetemesség, illetve nemzeti kötődés–függetlenedés a nemzetitől (Pomogáts 2006, 20).

Végh Balázs Béla áttekintő munkájában egyrészt Bertha Zoltán *Erdélyi magyar irodalom a nyolcvanas években* című művére hivatkozva is kettős perspektívából határozza meg a kisebbségi irodalmi tudatot: a helyzettudatból és az esztétikai tudatból. „A helyzettudathoz sorolja a kisebbségi irodalomnak a partikuláris jegyeit, az esztétikaihoz pedig az egyetemesebb érvényű esztétikai és erkölcsi értékeit.” Másrészt Roland Barthes duális irodalommeghatározására hivatkozik, amely szerint „az irodalom egyrészt művek, másrészt intézmények rendszere. Ha az irodalmat művek rendszereként fogjuk fel, a kisebbségi irodalom együtt tárgyalható az anyaországi irodalom műveivel, ha pedig intézmények rendszereként, akkor az egyes irodalmak külön fejezethez tartoznak” (Végh 2005, 4). S az elmélet még egy dichotómiájáról szól, amely Pomogáts kanonizációfogalmához csatol vissza és módosítja azt: Cs. Gyimesi Évát idézve írja, hogy a „»szabadságközpontú és a közösségközpontú orientáció« a kisebbségi irodalomban nem szükségszerűen és törvényszerűen válik el és áll szemben egymással” (Végh 2005, 4–5). Pomogáts-hoz visszatérve: szerinte

az európai irodalom első kanonizációs átrendeződését a romantika, elsősorban Herder és a Schlegel testvérek történelem- és művészetbölcselete hozta, amely [...] szervesen összekapcsolta az irodalom és a nemzet ügyét [...], második nagy fordulatot a huszadik század átalakult vilásképe és új bölcselete indította el, amely [...] Heidegger és Wittgenstein nevéhez köthető. Ennek a fordulatnak a jegyében válik az irodalom előtt álló nagy kihívássá egyrészt maga az emberi létezés [...], a másik, az irodalom előtt álló nagy kihívás pedig maga a nyelv, az a tény, hogy az ember a nyelv által azonosítja önmagát [...], következésképp a műalkotásnak nincs nemzeti felelőssége és morális célzata [...]. [A]z erdélyi irodalom példázza azt, hogy a „herderi”, a „heideggeri” és a „wittgensteini” irodalomfelfogás [...] szintézisbe [...] hozható [...]. A jelen-

²⁷ Ahogy Losoncz Alpár feltételes módon megfogalmazott gondolatát idézi Virág Zoltán: az „idegentapasztalatban olyan többlet rejtőzhet, amely meghíúsíthatja elvárásainkat, önmegértéseink stabilizált módozatait, megkérdőjelezheti a rögzült jelentéseket” (Virág 2010, 134).

ben mintha ez a szintetikus irodalommodell alapozná meg az érvényes kanonizációt²⁸ (Pomogáts 2006, 23–24).

A kisebbségi irodalmak és kultúrák közül Erdély történelme és erős, nagy múltra visszatekintő hagyományra alapuló, a „magyarországi magtól” hol jobban, hol kevésbé eltérő kultúrája, a Vajdaság elsősorban progresszív és sokszínű kultúrája, illetve kultúráközöttisége, kultúráközvetítői szerepe miatt kiemelten fontos a magyarországi irodalom számára.²⁹

*

S végül a magyar nyelvű minoritás irodalma és a magyar nemzeti, illetve európai/világirodalmi kánon viszonyáról néhány szó. Az eddigiek alapján elmondható, hogy a kánon – mindenféle dichotómiája, Janus-arcúsága, ambiguitása, sőt „multiguitása” ellenére vagy épp emiatt –, a minoritás és a minoritás irodalma fogalmi közül a kánoné a legerősebb, a befogadó és kirekesztő, nemzeti szempontból a kánon foglalja/foglalhatja magában a kisebbség irodalmának is egy részét. A dolgozat elején körvonalazott kánonelméletek egy az egyben természetesen nem alkalmazhatók a (nemzeti) kánon és a kisebbségi irodalom viszonyára a más kultúrát képviselésükön kívül többek közt azért sem, mert míg az anyaországi művek még különbözősükben is a viszonylag egysé-

²⁸ Pomogáts itt nem beszél arról, hogy a kanonizálás mely szintjére gondol: mivel az erdélyi magyar nyelvű irodalomról szól, nem tudni – holott nem mindegy –, hogy az önmagán belüli vagy pedig az egész magyar nyelvű irodalomban végbemenő kanonizációról szól-e.

²⁹ Parti Nagy Lajos Tolnai Ottóhoz intézett kérdése, miszerint „Magyarország még mindig alapvetően Erdély-központú, ha a kisebbségekkel vagy akár a kisebbségi irodalmakkal való foglalkozást nézzük?”, tulajdonképpen állításként vehető még ma is, ha érvényesnek tekintjük szintén Parti Nagy véleményét, amely szerint „a magyarországi irodalom, túl a meglehetősen konzervatív karakterén, sokkal jobb, bensőségesebb viszonyt tudott alakítani az erdélyi magyar irodalommal, mint ezzel a renitens és tőle bizonyos fokig olykor elszakadni látszó, reá jogos fittyeket hányó vajdasági irodalommal” (Tolnai 2004, 380; 361). A kisebbségi irodalom s elsősorban a vajdasági magyar irodalom szerepét Csányi Erzsébet a következőkben látja: „[e]gyes kutatók úgy érzik, hogy a kisebbségi és egyúttal kistérségi irodalom ma már nem a regionális, provinciális aspektus hordozója, hanem sokkal inkább az irodalomköziségé, a nyitottságé, hisz a nemzetiségi-kisebbségi irodalom léte eleve kizárja az irodalomról való sematikus gondolkodásmódot. A regionalitás és parcialitás aspektusa így viszonylagossá válik. [...] [A] vajdasági magyar irodalmi értelmező közösség biztosította a szerb, a horvát, a szlovén kultúrából való részesedés feltételeit” (Csányi 2010, 12). A viszonylag gyorsan reagálni tudó folyóiratok közül hosszú ideig a párizsi *Magyar Műhely* mellett a vajdasági *Symposion*, majd *Új Symposion* volt a távlatokkal szolgáló orientációs pont a magyarországi értelmiség számára. Ez utóbbi a fentebbiekben felsorolt kultúrák mellett a nyugat-európai friss irányzatokkal is megismertette az olvasóit, s földrajzi közelsége miatt hozzáférhetőbb volt a párizsi folyóiratnál.

ges nemzeti kultúrába ágyazottak, addig a kisebbségi irodalomnak – bármennyire hordoz is az anyaországihoz hasonló kultúrát, már csak az adott ország nem magyar nyelvűsége miatt is – legalább két kultúra közti „kétirányú utca” szerepét kellene kapnia.³⁰ A kisebbségi írásokban akarva-akaratlan megjelenik az idegen, de legalábbis az idegenség. Humboldt és Goethe fordítással kapcsolatos elgondolásához fordulva: az „idegen” (Fremde), de legalább az „idegenség” (Fremdheit)³¹ egyrészt tudatosítja az adott szöveg élesen vagy kissé elmosódottan körvonalazódó különállását, másrészt gazdagítja a célnyelvet és kultúrát, valamint impulzust ad a kultúrafüggő gondolkodásmód pluralizálódásához és komfortzónából történő kilépéséhez – de legalábbis elősegíti egy másfajta látásmódnak az adott kultúrába történő beszüremkedését. A fordítás példájánál maradván a „minden megértés fordítás” hermeneutikai alapelvéből következően az anyanyelven megjelenő „idegen”, illetve „idegenség” többségi megértésének – és az elfogadása és az elutasítása közötti skálának – kiemelten fontos szerepe van a kisebbségi irodalom esetében³² – hasonlóan a szinoptikus evangéliumok és János evangéliumának egymástól a kanonizáláson belül szétválasztott, de mégis összetartozó esetéhez.

Bányai János – aki helyzetéből adódóan inkább belülről tekint a minoritás irodalmára – a fentebb megértésnek nevezett fogalom szinte elsődleges fontosságát figyelmen kívül hagyva a kisebbségi irodalom belső – a hagyomány és újítás szerinte nem korrespondáló, sőt antagonisztikus – problémáira koncentrált:

³⁰ Tolnai is lényegében erről beszél: „[g]yönyörű dolog egy másik irodalmat ismerni belülről, majdhogynem anyanyelvi szinten [...], én nem idegen nyelven olvasom a jugoszláv irodalmakat, hanem saját nyelvemen, mert ez a nyelv számomra nem csak az irodalom nyelve. Ismerem minden belső problémáját ezeknek az irodalmaknak, érzem minden árnyalatukat. Persze ez a viszony nem olyan egyszerű, s lényegében sosem is volt kölesönös, de hát mi közük hozzá, hogy szeretem őket, mi, úgy tűnhetett, valami önként vállalt kisebbségi pozícióból szerettük őket, jöllehet éppen hogy felülről, egy magasabb nívóról, még akkor is, ha ennek ők talán sosem is voltak tudatában, de ez az ő bajuk, a mi nyereségünk nagyobb, még akkor is, ha ez per pillanat egyáltalán nem látszik, sőt az ellenkezője látszik” (Tolnai 2004, 79).

³¹ Goethe az „idegen” s nem az „idegenség” fordításban történő megtartását tartotta kívánatosnak. Esetünkben nyilván nem alkalmazható egy az egyben Goethe fordításról szóló nézete sem, így – a téma átfogóbb jellegéből adódóan – az „idegenség” fogalma is döntő szerepet kaphat.

³² Egészséges esetekben ennek visszafelé is érvényesnek kellene lennie: mint ahogy a zenében a minor nem létezik a major nélkül, egymástól függenek, kiegészítik egymást – attól függetlenül, hogy sokáig a minort „akacsnyabb rendűnek” tekintették. A kisebbségi irodalomnak az elfogadás-elutasítás területén szintén kívánatos volna, hogy világossá tegye, tehesse a többségihez való viszonyát.

A kisebbségi kulturális és irodalmi kánon [...] három alapvető tényezőjének – a hagyományválasztás kontextusának, a helyi érték megítélésének és az idegen befogadásának kultúrát meghatározó tényezője – története és értelmezése során mindvégig a hagyomány és a modernitás konfliktusa figyelhető meg. A kérdés most az: mit lehet kezdeni ezzel az immár évszázada tartó és mostanra sem csendesülő konfliktussal? [...]. [E]z a konfliktus [...] alapvetően nem más, mint maga a kisebbségi kulturális kánon. Amire azért is érdemes odafigyelni, mert éppen a hagyomány és a modernitás konfliktusában született, és ez a konfliktus teremt számára sajátos beszédmódot a magyar irodalom és kultúra világában. Együtt élni a konfliktusokkal inkább, mint elrejtetni őket – ebben kereshető a kisebbségi irodalmi és kulturális kánon létezése és létminősége (Bányai 2010).

Ha egy lépéssel tovább megyünk, s a minoritás irodalma és az anyaország irodalma közti viszonyt vizsgáljuk, Mészöly Miklós az *Esély és handicap az irodalomban – közép-európai szemmel* című esszéjében feltett kérdése lesz számunkra releváns. Mészöly ebben az írásában azzal foglalkozik, hogy az izolációs helyzetű irodalmaknak mikor és milyen esélyei lehetnek a nemzetközi sikerre, de legalábbis az ismertségre, s kérdése egyértelműen magukon az irodalmi alkotásokon kívüli területekre, a művek esztétikai-erkölcsi vetületén kívüli tényezőire vonatkozik. „Kérdésem tehát az, hogy az esztétikai értéktől függetlenül is, milyen formában és motivációkkal teremődik meg egyes irodalmak számára az esély, illetve a handicap?” (Mészöly 1989, 57).

A nehezen definiálható, teljes konszenzust szinte soha el nem érő esztétikai-morális értékek felmutatása előtt – nemcsak a kisebbségi irodalomban, de ott jóval erőteljesebben – megkerülhetetlen az ezen értékeken kívüli tényezők befogadásában és kanonizációban betöltött szerepe. A minoritás irodalma a nemzeti kánonba kerülését illetően egyrészt helyzeti előnyben van a magyarországi irodalom európai/világirodalmi kánonba jutásával szemben, mivel a kisebbségi irodalom magyar nemzeti kánonba való bekerülése nem interlingvális fordítás kérdése, míg a magyar nyelvű irodalom – természetesen a kisebbségi magyar nyelvű irodalmat is ideértve – kizárólag ilyen fordításokon keresztül léphet be a nemzeti kánonok legkiválóbbnak tartott műveit átfogó európai/világirodalmi kánonba. Másrészt hátrányban is lehet a magyarországi irodalommal szemben, ha nem saját jogán, hanem esetleg csak a nemzeti irodalomban történő előzetes affirmálása során kerülhet be az európai/világirodalmi kánonba.³³

³³ S ez esetben egyfajta lehetséges „passzív rezisztencia” is gátló tényező lehet. Ismét Parti Nagy megfogalmazásában: „a többségi irodalom, tetszik, nem tetszik, meg van áldva és verve egyfajta ➔

A minoritás irodalmának anyaországbeli recepcióját sok irodalmon kívüli konkrét-gyakorlatias-„formai” tényező befolyásolja a kiadástól és terjesztéstől kezdve³⁴ az iskolák, egyetemek, sillabuszok, tradíciók, interpretációk, intézmények, közösségek, különféle autoritások és a kanonikus interpretáció kánonja szerepén keresztül az adott anyaország kánonjának merevségéig vagy éppen flexibilitásáig és az (aktuál)politikáig. Igen fontos szerepet játszanak az anyaországbeli kanonizációban az olyan nem kisebbségspecifikus és már irodalmi vonatkozással is rendelkező tényezők, mint a kommentárok és az értelmezői közösségek, de még egy adott mű keletkezési helyéről vagy az anyaországból származó recepciója is gyakran előbb jut el a befogadókhoz, mint maga a mű – amely sokszor el sem jut a magyarországi szakmabeli, hát még a laikus olvasókhoz. A nemzeti és a kisebbségi irodalom csak akkor rendelkezhet közös metszettel, ha a kánon irodalomimmanens, absztrakt-konstituáló elemeinek vizsgálata alapján való döntés előtt az esetleges kanonizáció irodalmon kívüli feltételei teljesülnek.³⁵ S csak ezután beszélhetünk a kisebbségi irodalom anyaországbeli (esetleg európai/világirodalmi) kanonizációjának absztrakt-elméleti vonatkozásairól és megítéléséről: az esztétikai és etikai aspektusokról.

Irodalom

Assmann, Jan. 1999. *A kulturális emlékezet: Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Ford. Hidas Zoltán. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.

Bányai János. 2010. Hagyomány és modernitás konfliktusa: a kisebbségi kulturális kánon. In Jankovics József, Nyerges Judit szerk., *Irodalom, nemzet, identitás*. Budapest: Nemzetközi Magyarstudományi Társaság. IRODALOM, NEMZET, IDENTITÁS (oszk.hu) (2020. febr. 2.)

Bicskov, Viktor. 1988. *A bizánci esztétika*. Ford. Katona Erzsébet. Budapest: Gondolat.

Birtalan Győző. 1980. Avicenna kánonja és az európai orvostudomány. *Orvostörténeti Közlemények* (89–91): 26–43.

➔ fensőbbéssel, a centrumban-lét biztonságával, másként fogalmazva, nagyon nehezen viseli el, hogyha egy kisebbségi, vele azonos nyelvű kisebbségi irodalom nála, mondjuk, korszerűbb és szabadabb, és nem rajta keresztül akarja magába szívni a világirodalmat” (Tolnai 2004, 361).

³⁴ Ezen a téren az utóbbi időben mintha előrelépés volna tapasztalható, leginkább a kisebbségi irodalom magyarországi megjelenítése és disztribúciója terén.

³⁵ Ez természetesen így van a nemzeti irodalom esetében is, de a kisebbség földrajzi elhelyezkedése, részben eltérő kultúrája miatt a minoritás irodalmára hatványozottan érvényes. Viszonylag gyakran megesisik, hogy a kisebbségi irodalom önhibáján kívül, külső és néha belső okok miatt megreked az önmagának írásnál.

- Biti, Vladimir. 2000. *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Csányi Erzsébet. 2010. Tolnai Ottó hatvanas évekbeli lírájának kulturaközi kontextusai. In Uő. *Lírai szövegmezők / Lirski konteksti*. 9–18. Újvidék: Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia.
- Deleuze, Gilles – Guattari, Félix. 2009. Mi a kisebbségi irodalom? In *Kafka: A kisebbségi irodalomért*. Ford. Karácsonyi Judit. 33–56. Budapest: Quadmon Kiadó.
- Devecseri Gábor. 1974. *A haszfelmetszés előnyei*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Éger György. 2000. *Regionalizmus*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Éger György – Langer, Josef szerk. 2001. Térségi és etnikai elemzések: alapfogalmak, értelmezési keretek. In *Határ, régió, etnikumok Közép-Európában*. 19–51. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Even-Zohar, Itamar. 1979. Polysystem Theory (Revised). *Poetics Today* (1–2): 287–310.
- Even-Zohar, Itamar. 1990. Polysystem Theory: Polysystem Studies. *Poetics Today* (1): 9–26.
- Even-Zohar, Itamar. 1995. A többrendszerűség elmélete. *Helikon* (4): 433–467.
- Fish, Stanley. 1992. Szakma, vesd meg magadat. Ford. Kálmán C. György. *Helikon* (2): 221–236.
- Gasparini, Alberto. 2001. Határvárosok Európában és a kisebbségek szerepe. Ford. Kovács Nóra. In Éger György – Langer, Josef szerk., *Határ, régió, etnikumok Közép-Európában*. 121–126. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Gorak, Jan. 1991. *Making of the Modern Canon: Genesis and Crisis of a Literary Idea. Vision, Division and Revision*. London: Athlone Press Ltd.
- Gotovac, Vlado. 1989. Látható és láthatatlan Közép-Európa. Ford. Csordás Gábor. *Jelenkor* (9): 782–784.
- Görömbei András. 2001. *Kisebbségi magyar irodalmak (1945–2000)*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Guillory, John. 2001. Irodalom az elmélet után: Paul de Man tanulsága. Ford. Hárs György Péter. In Rohonyi Zoltán szerk., *Irodalmi kánon és kanonizáció*. 241–276. Budapest: Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium.
- Határ Győző. 1988. A nemzeti hamistudat. In Lengyel Balázs szerk., *Újhold-Évkönyv* (2): 409–420. Budapest: Magvető Kiadó.
- Häyrynen, Yrjö-Paavo. 2001. A határ mint pszichológiai tényező. Ford. Kovács Nóra. In Éger György – Langer, Josef szerk., *Határ, régió, etnikumok Közép-Európában*. 93–117. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Iser, Wolfgang. 2004. *Az értelmezés világa*. Ford. Lajosi Krisztina. Budapest: Gondolat Kiadó – ELTE Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszék.

- Kálmán C. György. 1998a. Kánon és polifónia. In Uő. *Te rongyos (elm)élet!* 95–232. Budapest: Balassi Kiadó.
- Kálmán C. György. 1998b. A kis népek kánonjainak vizsgálata: Néhány módszertani megjegyzés. *Helikon* (3): 251–260.
- Kálmán C. György. 2001. Canonised Interpretations. In Szegegy-Maszák, Mihály szerk., *National Heritage – National Canon*. 95–106. Collegium Budapest Workshop Series. Budapest: Collegium Budapest.
- Kolbas, E. Dean. 2001. *Critical Theory and the Literary Canon*. Colorado–Oxford: Westview Press.
- Konrád György. 2005. Van-e még álom Közép-Európáról? In Módos Péter szerk., *Közép-európai olvasókönyv*. 51–74. Budapest: Osiris – Közép-európai Kulturális Intézet.
- Kulcsár Szabó Ernő. 2000. A szövegek ártatlansága: A (nemzeti) kánon és a modernség emlékezete. In *Irodalom és hermeneutika*. 287–302. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kundera, Milan. 1984. A megrabolt Nyugat avagy Közép-Európa tragédiája. *Hirmondó* (6–7): 28–40.
- McCrea, Brian. 1990. *Addison and Steel Are Dead: The English Department, Its Canon and the Professionalization of Literary criticism*. Cranbury–London–Mississauga: Associated University Press.
- Mészöly Miklós. 1989. Esély és handicap az irodalomban – közép-európai szemmel. In Uő. *A pille magánya*. 57–63. Pécs: Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó.
- Mújdricza Péter. 2007. Az arányérzéről és az emberi illékonyságról. *Liget* (6): 28–33.
- Peterson, Martin. 2001. Dinamizmus vagy regresszió? Ford. Kovács Nóra. In Éger György – Langer, Josef szerk., *Határ, régió, etnikumok Közép-Európában*. 52–73. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Pomogáts Béla. 2006. Kisebbségi irodalmi kánon. *Híd* (5): 20–25.
- Ricoeur, Paul. 1999. Emlékezet – felejtés – történelem. Ford. Rózahegyi Edit. In Thomka Beáta szerk., *Narratívák 3: A kultúra narratívái*. 51–67. Budapest: Kijárat.
- Rohonyi Zoltán. 2000. Kánon és kanonizáció: A XIX. századi irodalomértelmezés kereteihez. In Takáts József szerk., *A magyar irodalmi kánon a XIX. században*. 7–17. Budapest: Kijárat Kiadó.
- Rudaš Jutka. 2012. Irodalom és kulturális identitás a Muravidéken, napjainkban. In *Kulturális intarziák / Kulturne intarzije*. 159–170. Pilisvörösvár: Muravidéki Baráti Kör Kulturális Egyesület.
- Stanišić, Saša. 2020. *Porijeklo*. Ford. Anda Bukvić Pažin. Zagreb: Fraktura.
- Szegegy-Maszák Mihály. 1998. Kánon és dekonstrukció. In *Irodalmi kánonok*. 189–195. Debrecen: Csokonai Kiadó.
- Szegegy-Maszák Mihály. 2008a. A kánon mibenléte: remekmű és fejlődéstörténet. In Uő. *Megértés, fordítás, kánon*. 122–140. Pozsony: Kalligram.

- Szegedy-Maszák Mihály. 2008b. Nemzet, nyelv, irodalom az egységesülő világban. In Uő. *Megértés, fordítás, kánon*. 11–28. Pozsony: Kalligram.
- Szegedy-Maszák Mihály. 2008c. A bizony(talan)ság ábrándja: kánonképződés a poszt-modern korban. In Uő. *Megértés, fordítás, kánon*. 183–201. Pozsony: Kalligram.
- Tolnai Ottó. 2004. Költő disznószírból. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Végh Balázs. 1998. *Kánonalkotás a húszas évek kisebbségi irodalmaiban*. Microsoft Word – 005Vegh.doc (eme.ro) (2022. febr. 6.)
- Végh Balázs Béla. 2005. *Kanonizáció a kisebbségi irodalmakban*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Virág Zoltán. 2010. Érintkezések és áthallások: A magyarországi horvát irodalomról. In Uő. *A szomszédság kapui*. 133–151. Újvidék: zEtna–Basilicus.
- Zajac, Peter. 2019. A nemzeti és a közép-európai irodalom mint a kulturális emlékezet része. Ford. Balogh Magdolna. *Helikon* (3): 307–318.

CANON, MINORITY, LITERATURE

The concepts of minority and canon can be defined only ambiguously, the reason being their „multifocality” and possibility of relativization. Various keywords and definitions can be connected to these concepts. For example, regarding the concept of literary canon, there are keywords and definitions about world, national and private literary canons, and regarding the minorities in Central Europe canons about their geographical, geopolitical situation, ethnicity, religion and language. There is no agreement among theoreticians on these concepts; their various definitions are vague or overlapping. This paper focuses on the concepts of canon and minority literature and their possible correspondence. It tries to examine the connection between canonization and the contemporary literature of ex-Yugoslavia countries as well as the minority literature written in Hungarian language.

Keywords: minority, canon, contemporary minority literature written in Hungarian language, contemporary literature of ex-Yugoslavia countries

KANON, MANJINE, KNJIŽEVNOST

Pojmove manjina („minoritas”) i kanon, zbog njihove „multifokalnosti” i mogućnosti relativizacije, nemoguće je jednoznačno definisati. Posedujemo razne ključne reči sa definicijama tih pojmova. U vezi sa književnim kanonom pominju se kanoni svetske i nacionalne književnosti, kao i privatni kanoni. Što se srednjeevropskih manjina tiče, razlikuju se geografske, geopolitičke, odnosno etničke, religijske i jezičke manjine. Među teoretičarima nema konsenzusa oko tih pojmova, obrisi raznih definicija se u slučaju oba pojma preklapaju. Rad se fokusira na pojmove kanona i manjinske

književnosti, odnosno na moguće korespondencije tih pojmova u pokušaju da istraži veze između kanonizacije i savremene književnosti bivše Jugoslavije i manjinske književnosti na mađarskom jeziku.

Ključne reči: manjine, kanon, savremena manjinska književnost na mađarskom jeziku, savremena književnost u državama bivše Jugoslavije

A kézirat beérkezésének ideje: 2022. febr. 14.

Közlésre elfogadva: 2022. jún. 5.